

NEWS**OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES**

ISSN 2224-5294

Volume 2, Number 306 (2016), 93 – 97

**CENTRAL ASIAN ETHNIC GROUPS
IN THE COMPOSITION OF "TARIKH-I RASHIDI"**

B. N. Tolimbetova

Institute of Oriental Studies named after R. B. Suleymanov, Almaty, Kazakhstan.
E-mail: botagoz.nurmahanbet@gmail.com

Keywords: Turks-Mongols, Kazakhstan, Central Asian ethnic groups, Persian sources, history.

Abstract. The article tells about the pedigree of the Central Asian ethnic groups inhabiting the territory of Maurennahr, as well as their struggle for power. It tells the story of the reasons which caused the formation of a Kazakh state Kerey and Zhanibek numerous Turko - Mongol tribes. It describes the events by which some Mongol tribes lost their identity were assimilated with other tribes. Despite the presence of numerous translations and works of scientific work "Tarikh-i Rashidi", the topic is not on today's completely investigated and is still relevant.

ӨОК 94:325.1 (574/575)

**«ТАРИХ-И РАШИДИ» ШЫГАРМАСЫНДАҒЫ
ОРТААЗИЯЛЫҚ ЭТНОСТАР**

Б. Н. Төлімбетова

ҚР БФМ ФК Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

Түйін сөздер: түркі-монголдар, Қазақстан, ортаазиялық этностар, парсы тіліндегі дереккөздер, тарих.

Аннотация. Мақалада Мәуаранаң жерінде мекенделген ортаазиялық этностардың шежіресі мен бір бірімен билікке таласуы бағындалады. Көптеген түркі-монгол тайпаларының Керей мен Жәнібек құрған Қазақ мемлекетінің құруға сеп болғандығы айтылады. Бірнеше монгол тайпаларының тегін жоғалтып, өзге тайпа құрамына еніп кеткендігі жазылады. «Тарих-и Рашиди» шығармасының көптеген аудармалары мен бірнеше зерттеу жұмыстары бола тұра, бүгінгі күнге дейін толық зерттелмегендігі қазіргі таңда өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Кіріспе. XIII-XVI ғасырларға жататын тарихи жазба дереккөздерде Қазақстан мен Орталық Азияға қатысты маңызды да құнды мәліметтер көп. Парсы жазба деректерінің танымдық, мағлұматтық мәні жоғары болғандықтан парсы тілді жазба ескерткіштері отан тарихы үшін бағалы дерек көздері болып табылады. Соңдай дереккөздердің бірі де бірегейі Мирза Хайдар Дулатидың «Тарих-и Рашиди» (تاریخ رشیدی) шығармасы. Шығарма екі тараудан тұрады. Екіншісі біріншісінен бұрын жазылған, яғни 1541-1542 жылдары, ал біріншісі 1546 жылы 3 наурызда. Шығарманы автор Кашмирде журіп жазады [1]. Бұл шығарма ортағасырлардың өзінде-ақ түрік тіліне бірнеше рет аударылып үлгерген.

Алғаш рет тарихи маңызы орасан зор бұл еңбекті зерттеуді ағылшын ғалымдары қолға алады. Ағылшын тіліндегі аудармасы 1895-жылы жарық көрген [2]. Ал орыс тіліне алғаш рет отандық ғалымдар аударып 1969-жылы жарыққа бірнеше парсы және түрк тілдеріндегі дереккөздердің үзінді аудармаларымен бірге жарыққа шығарған [3]. Бірақ бұл шығарманың толық аудармасы емес. Атаптың үзінді аударма Қазақстан мен Орталық Азия билеушілеріне, әсіресе, Қазақ хандығына қатысты бөлімдерінен үзінді аудармасы болып табылады [3, 185-231]. «Тарих-и Рашиди» шығармасының толық аудармасын өзбекстандық ғалымдар 1996-жылы жарыққа шығарады [4]. «Тарих-и Рашиди» шығармасын еліміз тәуелсіздік алған соң отандық зерттеушілер қазақ тіліне аударуды қолға алды. Алғаш рет И.Жеменей парсы тілінен қазақ тіліне 2003-жылы аударды [5]. Бұл аудармадан кейін де отандық ғалымдар «Тарих-и Рашиди» шығармасын қазақ оқырмандарына жаңа редакциясымен таныстыру жұмысын жалғастырады. Нәтижеде, екінші рет М.Қазыбек пен

Ә.Нұралиевтің аудармасы 2015-жылы жарық көреді [6]. Алайда бірнеше аудармалары мен көптеген зерттеу жұмыстары бола тұра «Тарих-и Рашиди» шығармасы толықтай зерттелді деп айта алмаймыз.

«Тарих-и Рашиди» шығармасын зерттеудің маңыздылығын бірнеше себептермен түсіндіруге болады. Біріншіден, шығармада бірнеше елдің, ұлыстың, этностардың, оның ішінде казақ халқының тарихы туралы құнды деректер кездеседі. Екіншіден, Орталық Азияны мекендеген көптеген түрік-монгол тайпаларының шежіресі мен салт-дәстүрі қамтылған. Үшіншіден, Мәуараннахрыды мекендеген ұлттардың билікке таласу арқылы әрқайсысының жеке-дара мемлекет болуға талпынысы баяндалады. Шығарманың алғы сөзінде атауы неге «Тарих-и Рашиди» аталуынын үш себебін көлтіреді: 1. Тоғылық Темірді исламға бұрган Аршад ад Диннің құрметіне; 2. Тоғылық Темір халқын әкелген тұра жолдың құрметіне; 3. Қашғарда билік еткен Әбул Мұзффар Әбд ар-Рашид ханның құрметіне [3, 18]. Шығарма XVI ғасырдың екінші жартысында-ак тарихшы ғалымдардың назарына іліге бастаған. Атақты ғұламаның еңбекін дерек көзі ретінде түрлі ел тарихшылары, шығыстынушылар, географтар, филологтар пайдаланып келеді. Бұл еңбекке ғалымдардың бірнеше буыны назар аударып, өз еңбектерінде дерек көзі ретінде пайдаланғандарымен, осы уақытқа дейін ол жүйелі және жан-жақты, толық әрі тыңғылықты да терең зерттелген жоқ. «Тарих-и Рашиди» еңбегінің Орталық Азия, соның ішінде Қазақстан тарихы мен мәдениетін зерттеуге қосқан үлесі мол.

Зерттеу әдісі. Зерттеу жұмысында шығарманың түпнұсқасымен және оның аудармаларын салыстыра отырып зерттеу әдісін қолдандық. «Тарих-и Рашиди» шығармасының авторының толық аты-жөні Мырза Мұхаммед Хайдар бин Мұхаммед Хұсейін бин Мұхаммед Хайдар. Кейір деректерде Мырза Мұхаммед Хайдар бин Мұхаммед Хусайн курекан дулат (میرزا محمد حیر بن مخدیں کورہ کان دو غلات) [7, 2a]. Ол өзін қысқаша Мырза Хайдар десе, Бабыр оны Хайдар мырза деп атаған. Сонымен катар, Аяз (ایاز) деген әдеби лақап аты болған [8, 89]. Мұхаммед Хайдар Дулати 1499 жылы Ұратөбеде дүниеге келген. Мұхаммед Хайдардың ата-бабалары моғолдың дулат тайпасының әмірлері және Қашғарияның мұрагер билеушілері мен басшылары болған [9, 5].

«Тарих-и Рашиди» шығармасын жазуда ең алғашқы дереккөздер, ол әрине, моғолдар арасында ауыздан ауызға тараған аңыз-әңгімелер болған. Алайда, Мырза Хайдар шығармасын жазғанда бірнеше авторлардың еңбектерін пайдаланған. Олар: Мир Гийас ад-Дин Мансұрдың «Жам-и ғити-нумай», Йақуттың «Му'жам ал-булдан», Жамал ад-Дин Каршидың «Мулхакат ас-сурәх», Йақуттың сөздігіне ұқсас «Тариф-и булдан», Фазлаллах Рашид ад-Диннің «Мажма' ат-тауарих» («Жами' ат-тауарих»), «Сувар-и әқалим», Хамдаллан Мұстауғи Қазвинидің «Тарих-и гузіда», Әбд ар-Раззак Самарқандтың «Тарих-и манзум, Ұлықбектің «Улус арба»), Хәзрат Мырзаның «Сипсилат ал-ариғин», Захир ад-Дин Мұхаммед Бабурдың мемуарлары мен «Мубайин» шығармасы және т.б. «Тарих-и Рашиди» шығармасында Ата Мәлік Жувайнидің «Тарих-и жаһангүшай» мен Шараф ад-Дин Әли Йаздидің «Зафар-намесі» кеңінен пайдаланылады [3, 190-191]. Аты атаған авторлардың еңбектерін автор Орталық Азия елдері мен оны мекен еткен түрлі ру-тайпа, ұлыстардың тарихын баяндағанда жазба дерек ретінде жүйелі түрде пайдаланған. Оған дәлел ретінде «Тарих-и Рашиди» шығармасындағы Орталық Азия жерін мекендеген ру-тайпаларға қатысты деректердің молынан кездесуі.

Орталық Азия аймағын мекен еткен түркі-монгол тайпаларының саны жетерлік. Олардың кейірі уақыт өте келе өз тегін жоғалтып немесе басқа бір рудың құрамына еніп кеткен. Мәселен арканут, барқы, барлас, баҳрин (барин), бекжак (бекчик), бұлғашы, бұлдай, дұхтүй, итарышы (итаржы), калучи, курлакут, сұлдуз, макрит (меркіт), тангут, ұрдубегі, шорас, маңғұт, құңжы, чагирак, шігіл, т.б. [10, 85]. «Тарих-и Рашиди» шығармасында XV – XVI ғасырларда орын алған шайқастарда әмірлерден бөлек, моғол тайпаларының әр қауымдарының ішінде ақыл-кенесін тыңдаған дең қоятын адамдардың аз еместігін атап көрсетеді [6, 414].

Зерттеу нәтижелері. Дохтуй (دوختوي) тайпасы жөнінде: «Бұл рудың басшысы әмір Дайым Әлі болатын. Ол дұхтүй әмірлерінің ішінде батыры да абырайлысы саналатын, бұдан былай эр жерде оның аты аталып отыратын болады» деп, бұл ру мен барлас тайпасы арасында үнемі билік үшін талас тартыстың болып тұратындығын жазған [6, 416]. Белгілі шығыстынушы ғалым В.П.Юдин бұл жөнінде былай дейді: «Между дохтуями и барласами шли споры относительно первенства на войне и охоте. Спор был решен Эмир Джаббар – Берди доглатом в пользу дұхтусев». Дұхтуйларды Монголстан мен Монголиядағы негізгі тайпалардың бірі дей келе, Тоғылық Темірдеге дейін монголдар тайпасының құрамында болған деп жазады [10, 79]. Сонымен катар бұл тайпа Сұлтан Сайид ханның Қашғарияға жасаған жорығы кеңінде әскер құрамында болған. **Шорас** тайпасы (چوڑا): «Олардың басшысы Мөңке бек болатын. Батырлық көрсетуде туыстары арасында теңдісі жоқ еді. Оның жүзден астам адамы бар еді. Оның бауыры Баба Сарық мырзаның тобы Мөңке бектен азырақ болатын. Оның бауыры Шаңбаз мырза істерді жүргізуде ағасынан кем түспейтін» [6, 417]. Бұл тайпаның әмірлері Тоғылық Темірмен исламды қабылдау жөнінде келісе алмаған. Уәйіс хан дүние салған соң, Есен Бұғаны мойындаамай, ойраттарға Амасаншы тайшыға кетіп қалады. Кейіннен Сұлтан Ахмед (Алаша хан) хан билікке келгеннен кейін ғана монголстан хандарының билігін мойындаған [10, 75]. Шорас тайпасының атауы парсы дереккөздерінде жорас деп беріледі [11, 440]. Себебі, парсы тілінде тілдік асси-миляцияға түсіп, өрпі, ж болып айтылады. **Калучи** (كالوچي) тайпасы : «Басшысы,

сол кездегі ең беделді ескер басылардың бірі Тұман баһадур.» деп қысқаша мәлімет бере отырып, қарлук (فَارلوق) тайпасының басшысы Мәлік Әлі баһадурдің ержүректілігін, макрит (меркіт) (مُكْرِتَ) тайпасының басшысы Кулика (قولکه) [Qulke] және сұнқаршы тайпасының басшысы Омар шейх екендігін атап өтеді [6, 419]. Бұл жерде сұнқаршы деген тайпаны парсы тіліндегі тұпнұқсада «سولقارچى» [sulqarchı] деп жазылған [11, 442]. Бұл тайпа Монголстандағы сан жағынан ең көп тайпалардың бірі болған. Уәйіс хан қайтыс болған соң, Есен Бұғадан кетіп, Әбілқайыр ханға, яғни Түркістанға барады [6, 78]. Олардың қайтып оралғандығы жөнінде ешбір дерек жок. Бірақ, Сұлтан Ахмед хан билік құрған алғашкы кездерде оған қарсы қастандыкка қатысып, кейіннен ойраттарға қашуға мәжбүр болады. Сұлтан Ахмед хан бұл тайпаны толықтай жойып жібергенше екі жылдан көзінде олардың соңына түсіп алғандығы баяндалады. Алайда, бұқіл тайпа жоғылуы мүмкін емес секілді, ханға қарсы шыққан әмірлер мен олардың туыстары жоғылғаны болуы мүмкін. Калучи тайпасы да Сұлтан Сайдің ханының әскерінің құрамында болған. *Курлагут* (کورلگوت) Тоғылық Темір тұсында болған. Бұл тайпаны В.П. Юдин Дешті Қыпшак жеріндегі белгілі курлаут (کورلاوت) тайпасымен бір деп санауға болатынын, қазақтар құрамындағы қыпшақ руынан және күрлеут-қыпشاқ Торғай даласында мекенденгенін жазған [10, 76]. Ал «Тарихи-и Рашиди» шығармасында курлагут тайпасының әмірі жөнінде мағлұмат берген: «Жете әмірлерінің ішінде курлагут (кулкут) руынан шыққан әмір Хамид ақыл парасаты мол, абыроы да ерекше бір адам еді» дейді [6, 74]. Бұл жерде курлагут тайпасын жете руы құрамына жатқызған. Ал жете руы туралы қазақтың белгілі ғалымы Шоқан Уәлиханов өз еңбегінде былай деп атап өтеді: «Могулы называли джагатайцев Кара – улус, а джагатайцы их – Чете (چەتە)» [12, 440]. Ал, белгілі шығыстанушы В.В. Бартольд былай дейді: «Могулы с презрением называли чагатаев людьми смешанного происхождения,metisами (караунас); с другой стороны, чагатаи, как представители традиций среднеазиатской монгольской государственности, называли монголов разбойниками (джете)» [13, 170]. Байқап отырганымыздай, Ш. Уәлиханов шағатайлықтарды қара ұлыс деп атаған болса, В.Бартольд оларды қараунас деп жазады. Бет терілерінің түсіне байланысты айтылуы да мүмкін. В.П. Юдин Бинаидың «Шайбани намесіне» сүйеніп, курлагут тайпасын қазақ құрамындағы қыпшақпен бір десе, ал Шоқан Уәлиханов монғол тайпаларының қатарына жатқызған.

XIV-XV ғасырларда Құнжы-сагрычи, итаршы-барақ, ақбарақ, косшы көкілташ монғол тайпаларының атаулары өзгеріске түсे бастайды. Мұның себебі қазақ немесе басқа да ұлттардың құрамына кіруінен болуы мүмкін. *Барлас* (سۇلەپ) тайпасын Мұхаммед Хайдар Дұлати монғол тайпаларының қатарына жатқызады. Бұл тайпаның басшысы Әлі Мирак деген данагәй карт болғандығы айтылады [6, 416]. Ал, В.П. Юдин оларды Мәуареннахрдың шағатай тайпаларының қатарына жатқызады (10, 79). Бұл тайпа да Сұлтан Сайдің ханының әскер құрамында болған. Барлас тайпасының кейір өкілдері Монголстан мен Монголияның саяси әмірінде белсенделік танытқан. Бартольд Темір өзі шыққан барлас тайпасымен жақын байланыста болғанын айтады. Бұл тайпаның жеке өкілдері Темірдің «бауырлары» деп аталатын болған. Әмір Темірге жақын әмірлер тек барлас руынан ғана емес, өзге де тайпа өкілдерінен болған. Солардың бірі найман руынан шыққан Ақбұға. Арлат және жалайыр тайпаларының әмірлерімен так үшін Темір ұзақ соғысады. Тіпті Шағатай мемлекетінің басшы болыш сайланған кейін де бұл күрес токтамады. 1376 жылы жалайыр ұлысын жоқ деп санап, оның қалдықтары басқа әмірлердің топтарына таратқан [13, 172]. *Қыпшақ* (قېچاڭ) тайпасы жөнінде «Тарихи-и Рашиди» бүй дейді: «Әлемнің жаны және шайқастың жүргегі болған хазірет Сахибқыран сол қанатта женім-паз туының жарты ай секілденген ұшын жерге қарай үш рет иді де, әмір Сары – Ұғаға өзінің қыпшақ тобымен осы белгіленген жерде тұруын бұйырды» яғни, бұл «Балшық соғысы». Жете мен Сахибқыран арасын-дағы соғыс жайында болған әңгімеде айтылады [6, 92]. Соңдай ақ, Сахибқыранның Монголстанға, яғни Жетеге жіберген қыпшақ пен жалайыр әмірлері Сарыбұға мен Әділшантың Сахибқыранды жарты жолда сатып кететіні туралы да баяндаған [6, 111]. Ал, Я.В. Пилипчуктың «Монгольское завоевание кочевий восточных кипчаков» атты мақаласында монғол шапқыншылығы тұсында көптеген қыпшактар монғолдардың қызметінде болғаны және 1224 жылы Сүбедей Шығыс Еуропадан оралған соң, ержүрек тайпалардан, яғни меркіт, найман, керайт, қанлы және қыпшактардан әскер құрғанын жазады [14, 271]. Алайда, кейіннен қыпшактардың бір бөлігі жаулары چүрүкжендердің қатарына барып қосылады [14, 273]. Сонымен катар атальыш мақалада автор Тизенгаузеннің еңбегіне сілтеме бере отырып, мұнымен монғолдардың қыпшактарға қарсы шабуылы бітпегенін айта кетеді: «Джувейни и Вассаф указывали, что Субээй и Джээбэ при соединились к Джучи, ставка которого находилась в восточной части Дешт- и Кипчак» [14, 273]. Белгілі тарихшы ғалымдар С.Г. Кляшторный мен Т.И. Сұлтановтың та пікірлері осыған сайды: «В результате нашествия монголов какая-то часть кипчаков погибла, какая-то часть – бежала на запад, а какая-то часть – была пленена и продано в рабство. Но в массе своей кипчаки остались кочевать в своих степях и составляли главную часть кочевых тюркских подданных потомков Джучи» [15, 218]. «Тарихи-и Рашидида» *օزбек* (اوْزبَك) ұлысы Әбілқайыр хан дүние салған соң, бір бірімен қырық пышақ боп, араларында үлкен араздық болғанын, жүрттың көпшілігі Керей хан мен Жәнібек ханының жанына кетіп қалғанын, сонымен катар олардың саны екі жуз мыңнан асатынын, оларды өзбек-қазақ деп сол кезден бастап атай бастағанын айтады [6, 145]. Соңдай ақ, өзбектер мен монғолдар арасында көптеген шайқастар болғанын, сол шайқастарда өзбектер женісік жетіп жүргенін тілге тиек етеді: «Осы кезеңде монғолдар ешқашан өзбектерді женіген емес. Тек Рашид хан ғана

өзбектерді женді, ал бұл Рашид ханның ең үлкен табысы еді» [6, 219]. Осы өзбек сөзі туралы С.Г. Кляшторный мен Т.И. Сұлтанов былай дейді: «Со второй половины XIVв. кочевое население Улуса Джучи известно нам под общим собирательным словом узбеки. Происхождения название «узбек» окончательно не выяснено. Как имя собственное это слово встречается и для периода ранее XIV в.» [10, 224] дей келе, Жошы ұлысындағы қөшпенді тайпалардың атауы «өзбек» деп аталуы алғаш рет парсы тарихшысы, географы XIV ғасырдағы Хамдаллах Мұстауғи Қазвинидың шығармаларында кездеседі деп жазады. Яғни, Өзбек ханның эскерін «өзбектер», ал Жошы ұрпағының мемлекетін «Өзбектер мемлекеті» деп жазғанын атап етеді. Мырза Ұлықбектін «Тарих-и арба-улус» атты шығармасында Сайид ата Өзбек ханмен келген адамдарды «кімдер?» деп сұрағанда, олардың жетекшісі және патшасы Өзбек хан болғаннан соң, сол кезден бастап, онымен бірге келген адамдарды «өзбектер» деп атай бастағандығы жайлы айтады [16, 99]. Бұл жерде жоғарыда айтып өткендей, жалпы Жошы ұлысындағы қөшпелі тайпалардың ортак атауы болып тұр. Кейіннен XV ғасырдың басында Өзбек ұлысынан қазактар кетіп қалады. Оларды кейде өзбек – қазактар деп де атаған. ол жөнінде С.Г. Кляшторный мен Т.И. Сұлтанов былайша түсіндіреді: «Так как Гирей, Джанибек и их приверженцы были людьми, ушедими от своих и скитавшимися по окраинам государства кочевых узбеков, к которому они принадлежали и с которыми находились в состоянии войны, то их прозвали *узбеками – казаками*, т.е. узбекскими казаками, или просто казаками. Имя это за ними закрепилось» [15, 226].

Әбілқайыр хан Жошы әuletі сұлтандарына шабуыл жасағанда, Жәнібек пен Керей хан оның қысымына шыдамай, Моғолстанға кетіп қалады. Есенбұға оларды жылы қабылдап, Моғолстанның батыс бөлігіндегі Шу өзені маңайындағы Қозыбасы жерін қоныстануға береді. Кейіннен Әлілқайыр хан қайтыс болған соң, айтып өткеніміздей, өзбек ұлысы бір бірімен қырқысып, араздасады. Халықтың қөшпілігі Керей мен Жәнібектің қасына кетіп, өзбек-қазақ деп атала сол кезден басталғандығын айтып өттік. Хайдар Дұлати сондай ақ, былай деп жазады: «Әбілқайыр хан уақиғасынан (өлімінен) кейін, өзбектердің ұлысында алауыздық туды. Содан әркім мүмкіндігінше, қауіпсіз де бейбіт өмір сүруі үшін Керей хан Жәнібек ханды панарап жатты, олар осылай қүшін нығайта тұсті. Басында жүрттап қашып, олардан бөлініп шығып, біраз уақыт бытырап шашылып, сергелденде болғандықтан оларды «қазақ» деп атады. Бұл лақап ат оларға осылайша таңылды» [6, 383]. Қазақ тарихына қатысты деректер «Тарих-и Рашидида» көптеген кездеседі. Соның бірі Қазақ мемлекеті сұлтандарының билік жүргізуінің басы осы шығармада 1465-1466 жылдары деп береді [6, 145]. Қазақтың көптеген ғалымдары осы дерекке жүгінеді. Қазактар бөлек шығып, жеке мемлекет құрғаннан кейін жан жақтан шабуылдайтындар көбейді. Автор Шаһибек ханның қазақтарға жасаған шабуылын былайша сипаттайды: «Ол 915 жылдың (1509-1510) қысында қазақтарға шабуыл жасады. Сол кезде қазақтардың ханы Бұрындық болғанымен, алайда мемлекет билігі Қасым ханның қолында болатын. Шаһибек ханың айбыны зор бола тұра оған қарсы тұрар қүші жоқ еді» [6, 341]. Қасым ханнан қорықкан Шаһибек сарбаздарын жинап, Самарқанд арқылы Хорасанға кетіп қалады. Сыртқы жаудан бөлек, қазақтардың ішінде де билік үшін талас – тартыстар болған. Қасым хан 924/1518) өлгеннен соң, қазақ сұлтандарының арасында тартыс басталған. Қасым ханнан кейін, оның ұлы Мамаш хан болды. Ол тұншықпадан шайқас кезінде қайтыс болады да, орнына Әдік сұлтанның ұлы Тайир сұлтан таққа отырады.

Корытынды. Корытындылай келе, төмөндегідей нәтижеге келеміз. Біріншіден, Жоғарыда аты аталған тайпалардан бөлек «Тарих-и Рашиди» шығармасында бірнеше монғол тайпалары туралы деректер кездеседі. Олар: байрин, булгачи, арлат, арканут, сұлдуз, мекрит, нарин, долан, балықчи, татар, ұғырып, қоңырат, ойрат, маңғыт, таңғут, шункарлы (сұңкарлы) және т.б. [6] Екіншіден, «Тарих-и Рашиди» шығармасында кездесетін көптеген ортаазиялық этностардың кейбірі бұл құндері жойылып кеткен. Мысалы: сиджиут, кингит, қарлұқ, байрин, булгачи, ширин, буркут, хүшин, жүркін, т.б. Үшіншіден, тегін жоғалтып алса да, кейбірі саны көп өзге бір тайпаның құрамына еніп кеткен. Олар: меркіт тайпасы *абақ* атауымен қазақтың Орта жүз құрамына еніп кеткен [15, 221]. Бекжак тайпасы да кейіннен қаңылғы атальп кеткен. Булгачи мен калуучи тайпалары XV ғасырда моғол тайпаларының құрамында болғанымен, екі тайпа бірігіп Моғолстанинан Дешті-Қыпшаққа Әбілқайыр ханға кетіп қалады. Кейіннен олар қырғыз тайпаларының құрамына кіреді [10, 87].

Төртіншіден, қазақтың ел болып қалыптасуында монғол тайпалары маңызды рөл атқарған. Дулат және қаңылғы – бекчік тайпалары қазақтың Ұлы жүз құрамына дулат және қаңылғы атауымен енеді. Сондай – ақ, Орта жүздің құрылуында да монғолдар ерекше рөл атқарған. Монғолдардың құрамындағы керейттер қазақтың құрамындағы керейттер екенине еш шубә жоқ. Себебі керейтлер мекен еткен Жетісу жерінде монғолдардың керейттері де өмір сүргендігі белгілі. Осылайша, басқа да тайпалардың қазақ құрамына енуінің нәтижесінде Керей мен Жәнібек құрған Қазақ мемлекеттігінің негізі қаланды.

ӘДЕБІЕТ

[1] Стори С.А. Persian literature. A bio-bibliographical survey. Перевел с английского и переработал, дополнил Ю.Э.Брегель. Т. I. – М: Главная редакция «Восточная литература», 1972, 273-274 б.

[2] The Tarikh-i-Rashidi of Mirza Muhammad Haidar Dughlat. A history of the moghuls of Central Asia/ N. Elias, E. Denison Ross/ London, 1895

- [3] Ибрагимов С.К., Мингулов Н.Н., Пишулина К.А., Юдин В.П. Материалы по истории казахских ханств XV–XVIII веков (МИКХ). Изд.-во «Наука» Казахской ССР, Алма – Ата, 1969.
- [4] Мирза Мухаммад Хайдар. Тарих-и Рашиди. Перевод с персидского А.Урунбаева, Р.П.Джалиловой, Л.М.Епифановой. Приложения и указатели Р.П.Джалиловой. Фан, Ташкент, 1996.
- [5] Дулати М.Х. Тарих-и Рашиди. М.Х.Дулати қоғамдық қоры, Алматы, 2003.
- [6] Мұхаммед Хайдар Дулати «Тарих-и Рашиди» (Мұхтар Қазыбек, Өбсаттар Нұралиев). «Мираж» баспасы, Алматы, 2015.
- [7] Mirza Muhammad Haidar Doglati. Tarikh-i Rashid. Salar Jung museum and Library, acc: 84, 2 a.
- [8] Абусейтова М.Х., Барanova Ю.Г. Письменные источники по истории и культуре Казахстана и Центральной Азии в XIII – XVIII вв. Дайк-Пресс, Алматы, 2001.
- [9] Дербісөлиев Э.Б. Мұхаммед Хайдар Дулати. Өмірбаяндық-библиографиялық анықтамалық. М.Х.Дулати қоғамдық қоры, Алматы, 1999.
- [10] Юдин В.П. Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда. Дайк-Пресс, Алматы, 2001.
- [11] 2004 میرزا محمد حیدر دوغلات. تاریخ رشیدی. - نهان: میراث مکتوب.
- [12] Валиханов Ч.Ч.. Собрание сочинений в 5-ти томах: Том.1.: Издательство АН Казахской ССР, Алма-Ата, 1961.
- [13] Бартольд В.В. Сочинения. Т.5: Работы по истории и филологии тюркских и монгольских народов. Издат. восточ. лит-ры, Москва, 1968.
- [14] Туркологический сборник. 2009-2010: Тюркские народы Евразии в древности и средневековье / ред.кол. Кляшторный, С.Г., Султанов, Т.И., Трапавлов В.В. Статья: Пилипчук, Я.В. Монгольское завоевание кочевий восточных кипчаков. Восточная литература, Москва, 2011.
- [15] Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Государства и народы Евразийских степей. Древность и средневековье. Петербургское Востоковедение, СПб, 2004.
- [16] История Казахстана в персидских источниках. Т. 4.: Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Дайк-Пресс, Алматы, 2006.

REFERENCES

- [1] Story S.A. *Persian literature. A bio-bibliographical survey*. Perevel s angliskogo i pererabotal, dopolnil Y.E. Bregel. T. I. Glavnaya redaktsiya "Vostochnaya literature", Moscow, 1972, 273-274 p.
- [2] *The Tarikh-i-Rashidi of Mirza Muhammad Haidar Dughlat. A history of the moghuls of Central Asia* / N. Elias, E. Denison Ross/ London, 1895.
- [3] IbragimovS.K., Mingulov N.N., Pishulina K.A., Yudin V.P. *Materialy po istorii kazakhskikh khanst XV-XVIII vekov* (МИКХ). «Nauka» Kazakhskoi SSR, Alma – Ata, 1969.
- [4] Mirza Muhammed Khaidar. *Tarikh-i Rashidi*. Perevod s persidskogo A.Urunbaeva, R.P. Djalilovo, L.M.Epifanovo. Fan,Tashkent, 1996.
- [5] Mukhammed Khaidar Dulati. *Tarikh-i Rashidi*. M.Kh.Dulati qogamdyq qory, Almaty, 2003.
- [6] Mukhammed Khaidar Dulati. (M. Qazybek, A. Nuraliev). «Miras», Almaty, 2015.
- [7] Mirza Muhammed Haidar Doglati. *Tarikh-i Rashidi*. Salar Jung museum and Library, acc: 84, 2 a.
- [8] Abuseitova M.Kh., Baranova J.G. *Written sources on history and culture of Kazakhstan and Central Asia in XIIIth-XVIIIth centuries*. Daik - Press, Almaty, 2001.
- [9] Derbisaliev A.B. *Muhammed Haidar Dulati: Biography - bibliography reference book*. The public fond M.H. Dulati, Almaty, 1999.
- [10] Yudin V.P. *Tsentralnaya Aziya v XIV-XVIII vekakh glazami vostokoveda*. Daik-Press, Almaty, 2001.
- [11] نهان: میراث مکتوب 2004
- [12] Valikhanov Ch.C. *Sobranie sochinenii v 5-ti tomakh: Tom 1*. Izdatelstvo AN Kazakhskoi SSR, Alma – Ata, 1961.
- [13] Bartold V.V. *Sochineniya. T.5. :Raboty po istorii I filologii turkskikh I mongolskikh narodov*. Izdatelstvo vostochnii literature, Moscow, 1968.
- [14] *Turkologicheski sbornik. 2009-2010: Turkische narody Evrazii v drevnosti I srednevekov'e*. Klyashtorniy, S.G., Sultanov,T.I., Trepavlov V.V. Statiya: Pilipchuk, Ya. V. Mongolskoe zavoevanie kochevii vostochnikh kipchakov. Vostochnaya literature, Moscow, 2011.
- [15] Klyashtorniy, S.G., Sultanov,T.I. *Gosudarstva i narody Evraziiskikh stepei. Drevnost' I srednevekov'e*. Peterburgskoe Vostokovedenie, St.Petersburg, 2004.
- [16] *Istoriya Kazakhstana v persidskikh istochnikah. T.4.: Sbornik materialov, otnosiyashihya k istorii Zolotoi Ordy*. Daik-Press, Almaty, 2006.

СРЕДНЕАЗИАТСКИЕ ЭТНОСЫ В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ТАРИХ-И РАШИДИ»

Б. Н. Толимбетова

Институт востоковедения им. Р. Б. Сулейменова КН МОН РК, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: тюрко-монголы, Казахстан, среднеазиатские этносы, персидские источники, история

Аннотация. В статье рассказывается о родословной среднеазиатских этносов, населявших территорию Мавренахра, а также о их борьбе за власть. Повествуется о причинах, повлекших за собой образование казахского государства Керег и Жанибека многочисленными тюрко – монгольскими племенами. Описаны события, посредством которых некоторые монгольские племена, утратив свою идентичность, ассимилировались с другими племенами. Несмотря на наличие многочисленных переводов и научных работ произведения «Тарих-и Рашиди», данная тема не является на сегодняшней день полностью раскрытой и до сих пор остается актуальной.

Поступила 17.03.2016 г.